
Konštanty a premenné Československej mluvnice Jána Stanislava

Ivor Ripka

1 Veda – a teda celkom prirodzene a logicky aj jazykoveda – sa v súčasnosti v širšom zmysle chápe ako *kontinuitný a spoločensky podmienený* proces systematického racionálneho poznávania prírody, spoločnosti a myslenia, pri ktorom dochádza k stále pravdivejšiemu odrazu objektívnej reality vo vedomí. Všeobecne sa prijíma názor, že na vedu možno nazerať ako na *dynamický* alebo *statický systém*. V prvom prípade sa táto najrozvinutejšia duchovná potencia ľudskej aktivity chápe ako určitý *druh činnosti*, v druhom ako špecifický *výsledok tejto činnosti*. Pretože sa však výsledok minulej poznávacej činnosti (v striktnom jazyku zafixovaný a na základe explanačných princípov klasifikovaný systém poznatkov) stáva východiskom nového skúmania, možno i treba statiku a dynamiku v procese poznania chápať ako dva momenty toho istého reprodukčného cyklu: v jednom sa vedecký systém uzatvára a v druhom otvára vo vzťahu k objektívnej skutočnosti a novým výsledkom.¹ Posledná fáza jedného cyklu je východiskom a predpokladom vzniku nového cyklu vedeckého poznania. Dôležitosť *zachovávanía poznávacej kontinuity* (resp. neprerušovania kontinuity v procese poznania) má mimoriadny význam aj v „globálnej“ *diachrónnej jazykovede*, teda nielen v takto špecifikovanej *slovakistike* či *slavistike*, o ktorej budeme pri tejto príležitosti uvažovať podrobnejšie.

2 *Diachrónia* sa vo všeobecných i špeciálnych (lingvistických) encyklopédiách trocha zovšeobecnene definuje ako metóda skúmania a opisu jazyka z historického hľadiska, pričom motivácia jazykových zmien sa hľadá v jazyku samom (vnútorné príčiny) i v jeho okolí (vonkajšie príčiny); *diachrónna jazykoveda*, ktorá skúma jazyky v ich historickom vývoji, sa tradične člení na *historicko-porovnávaciú jazykovedu* (niekedy – vari nie celkom korektne – sa hovorí o historicko-porovnávacej gramatike, do ktorej by sa však zasa „nezmestila“ lexika), *dejiny jednotlivých jazykov* a *etymológiu*. Základné princípy *historicko-porovnávacej metódy*, ktoré si – napriek prirodzenému a nespornému pokroku vo vývine vedeckého poznania všeobecne a jazykovedy zvlášť – udržali isté pozície v historickej jazykovede, vypracovali *nemeckí mladogramatici*.

---

¹ Ripka, Ivor: Dejiny slovenského jazyka Jána Stanislava a slovenská diachrónna jazykoveda. In Doruľa, Ján (ed.): Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudskej kultúry. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava, 2008, s. 8.

2.1 Mladogramatizmus (dominujúci jazykovedný smer z konca 19. storočia) je založený na pozitivistickej metodológii. *Pozitivismus* (filozofický smer pokladajúci poznatky empirických vied alebo ich syntézu za jediné skutočné poznanie) či pozitivistická registrácia faktov sa niekedy pripomína aj v súvislosti s dielom Jána Stanislava, a to najmä s jeho monumentálnymi *Dejinami slovenského jazyka*² i staršou *Československou mluvnicom*. Treba však jednoznačne konštatovať, že Ján Stanislav, ktorý nepochybne poznal „katechizmus“ mladogramatizmu, t. j. *Princípy histórie jazyka* (*Prinzipien der Sprachgeschichte*) Hermanna Paula (1846–1921),³ odmietal *mladogramatický atomizmus* a psychologické chápanie aj interpretáciu jazyka, podľa ktorej jazyky a dialekty sú iba individuálne, a nie sú teda spoločensko-historickým produktom či javom.⁴ Vždy zdôrazňoval, že jazyk je sociálny jav, ktorý vzniká v spoločnosti, žije a vyvíja sa s ňou. Toto jeho hlboké presvedčenie jasne dokazujú už prvé slová prívetu v *Československej mluvnici*⁵ („Jazyk patrí medzi posvätné poklady každého národa...“) i viaceré formulácie v tomto diele, ktoré by sme tu dnes chceli komentovane prezentovať. Princípy mladogramatizmu nikdy paušálne neprijímal. (Marginálne možno pripomenúť, že viac ako germanistu H. Paula uznával a rešpektoval slavistu a baltistu Augusta Leskiena [1840–1916], na ktorého sa v prednáškach i na seminároch odvolával.)

2.2 Prvé vydanie Princípov H. Paula vyšlo roku 1880, posledné piate takpovediac hlboko posmrtné roku 1937. Nazdávam sa, že naša generácia pozná toto dielo v prvom rade z ruského prekladu (*Принципы истории языка*. Москва: 1960), do ktorého rozsiahlu úvodnú stať napísal Samuil Davidovič Kacnel'son (1907–1985). Vo svojom texte hodnotí aj prínos mladogramatizmu a jeho vplyv na vtedajšiu lingvistiku. Z viacerých aspektov zaujímavý názor prezentoval S. D. Kacnel'son aj pri hodnotení *štrukturalizmu*, keď konštatoval, že to nové, čo prinášajú do histórie jazyka novší (neskorší) bádatelia, a to predovšetkým štrukturalisti, je z *kvantitatívneho hľadiska ešte nie veľmi významné, a v kvalitatívnom vzťahu nezriedka predstavuje len vonkajšiu ornamentáciu mladogramatických schém štrukturalistickou terminológiou*. Tento citát pokladáme za relevantný aj v iných súvislostiach; podľa nášho názoru potvrdzuje a zvýrazňuje dôležitosť zachovávaní výskumnej kontinuity. Je zrejmé, že nie všetky staršie vedecké poznatky v jednotlivých odboroch nemenne „prežívajú“ a nemožno ich preto pokladať za **konštanty**, t. j. stále veličiny (v logike symboly, ktoré majú stály význam); niektoré z nich sú vývinom poznania prekonané a stávajú sa z nich **premenné**.

² Tamže, s. 8-14.

³ Паул, Германн: Принципы истории языка. (Prinzipien der Sprachgeschichte.) Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. 560 s.

⁴ Ripka, Ivor: Hermann Paul a mladogramatizmus. (Princípy histórie jazyka.) In Žigo, Pavol (ed.): BraSlav 3 (2004). Bratislava: Kartprint, 2005, s. 17-20.

⁵ Stanislav, Ján: Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov. (Starý a dnešný jazyk – Všeobecná časť). Praha – Prešov: Československá grafická únia, 1938. 236 s. + mapa.

Z tohto aspektu pristupujeme aj k hodnoteniu vedeckých poznatkov, prezentovaných v diele, ktoré nebolo – a nie je ani doteraz – vnímané jednoznačne, a to v *Československej mluvnici* Jána Stanislava.

3 Niet pochybností o tom, že univerzitný profesor Ján Stanislav (12. decembra 1904 – 29. júla 1977) bol dominantnou osobnosťou slovenskej – a v domácom kontexte i slovanskej – diachrónnej jazykovedy a špeciálne slavistiky v 30. až 70. rokoch minulého storočia. Tento liptovský rodák, *homo novus* vo svete vedy, ktorý nemohol nadväzovať na žiadne rodinné tradície, bol „renesančný“ jazykovedec, človek širokého odborného rozhľadu. V jeho multidisciplinárnom a interdisciplinárne zameranom diele⁶ sú zastúpené viaceré jazykovedné disciplíny, ako napr. komparatívne štúdium vývinu staroslovienčiny a slovenčiny, slovenská a slovanská dialektológia, etymológia, ale aj onomastika či toponomastika.

3.1 Odbornú profiláciu Jána Stanislava počas jeho „učňovských liet“ výrazne ovplyvnili viaceré osobnosti súdobej jazykovedy. V prvom rade to bol jeho vysokoškolský učiteľ profesor Miloš Weingart (1890–1939), ktorý mu neskôr sprostredkoval aj asistentské miesto v slovanskom seminári Karlovej univerzity v Prahe, kde začal Dr. Ján Stanislav pôsobiť v máji 1929. Počas pražského študijného pobytu absolvoval viaceré zahraničné stáže či študijné pobyty. Ešte v 50. rokoch minulého storočia často spomínal svojim poslucháčom napr. ľubľanský pobyt a profesorov Frana Ramovša (1890–1952) i Rajka Nahtigala (1877–1958), v Krakove navštevoval najmä prednášky profesorov Tadeusza Lehra-Spławińského (1891–1965) a dialektológa Kazimierza Nitscha (1874–1958), v Paríži spoznal popredných francúzskych slavistov Andrého Mazona (1881–1967), Antoina Meilleta (1866–1936), Andrého Vaillanta (1890–1977) a iných. Niet pochyb o tom, že všetci títo znamenití jazykovedci-slavisti, ktorí sledovali jazykovedné dianie v slovanských krajinách a poznali aj Stanislavove *Liptovské nárečia* (napr. prof. Mazon explicitne písal o „prvom veľkom diele o slovenských nárečiach“⁷), zanechali isté stopy na jeho vedeckom dozrievaní a profile, no podľa nášho názoru z nich Ján Stanislava – najmä ako slavistu či indoeuropeistu – najviac ovplyvnil žiak Ferdinanda de Saussura (1857–1913) A. Meillet. Ten napr. využíval pri porovnávanom výskume (vtedy novú) metódu jazykového zemepisu a niektoré jazykové zmeny (napr. zmeny vo význame slov) sa – vychádzajúc z koncepcie francúzskeho sociológa a filozofa Emila Durkheima (1858–1917) – pokúšal vykladať aj sociologicky. Jeho dielo *Introduction à l'étude comparative de langues indo-européennes* (1. vydanie vyšlo v roku 1903) bolo preložené do viacerých jazykov; profesor Stanislav ho nášmu ročníku odporúčal študovať v poľštine alebo v ruštine.

⁶ Havlíková, Lubomíra: Ján Stanislav a Praha. In Doruľa, Ján (ed.): Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava, 2008, s. 15.

⁷ Stanislav, Ivan: *Život v slove*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987, s. 57.

3.2 V súvislosti s prezentáciou konštant a premenných *Československej mluvnice* Jána Stanislava pripomenieme aj niekoľko dôležitejších faktov (i faktorov) o jeho pedagogickom pôsobení v Prahe a Bratislave. Habilitoval sa v Prahe na jeseň roku 1933 (okrem monografie *Liptovské nárečia* sa na habilitačnom konaní hodnotila aj jeho rozsiahla rozprava *Datív absolútny v starej cirkevnej slovančine*, ktorá vyšla roku 1933 v zborníku *Byzantinoslavica*); v letnom semestri školského roka 1933/1934 už prednášal ako súkromný docent slovanskú porovnávaciu jazykovedu a staroslovienčinu. Na jeseň v roku 1936 odišiel docent Stanislav definitívne do Bratislavy. K 1. októbru 1936 bol vymenovaný – na návrh výrazného a vplyvného zástancu idey jednotného československého jazyka Miloša Weingarta – za mimoriadneho profesora Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a viedol katedru tohto svojho bývalého učiteľa. Možno vari pripomenúť, že v čase koncipovania *Československej mluvnice* čakal na riadnu profesúru. Priznali mu ju 10. augusta 1939. Stal sa aj dekanom Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity.

3.3 Profesora Stanislava ako pedagóga som spoznal pred (skoro neuveriteľnými) šesťdesiatimi rokmi: v študijnom roku 1955/56 som počúval jeho prednášky o českom jazyku. (Na skúšku sme sa pripravovali aj z jeho *Československej mluvnice*.) Aj v ďalších semestroch sme mali na viacerých prednáškach i cvičeniach (zo staroslovienčiny, porovnávej slovanskej jazykovedy) možnosť vnímať profesora Stanislava ako náročného pedagóga, ktorý neraz predpokladal u svojich poslucháčov vedomosti, ktorými oni spočiatku nedisponovali (znalosť klasických jazykov, cyriliky i hlaholiky). Od svojho učiteľa Miloša Weingarta, vysoko si vážiaceho jazykovedné výskumy (na seminároch neváhal pripomínať jeho slová „jazykoveda není žvást, pánové“), prevzal vedecký kriticizmus i odhodlanie bojovať proti povrchnosti a nedôslednosti vo vede.⁸ A pravdaže aj niektoré jeho názory: Miloš Weingart sa napr. nazdával, že forma *Slověne* nemohla byť odvodená od subst. *slovo* (psl. *s-kmeň*, očakávaná forma by mala byť *Slověsene), a predpokladal v „úlohe“ motivanta starý slovanský (a indoeurópsky) kmeň *slov-*, označujúci vlahu, vodnatosť. Profesor Ján Stanislav prijímal výklad, podľa ktorého koreň *slov-* značí ‚tiecť, plynúť, zvlažovať, kropiť, polievať, umývať, čistiť,‘ ešte aj vo svojich *Dejinách* z roku 1956.

4 Prívet k svojej *Československej mluvnici*, určenej pre odborných učiteľov a vysokoškolákov (kniha vyšla s vročením 1938 a má 236 strán), napísal Ján Stanislav v decembri 1937. Okrem už citovanej prvej vety v ňom zdôrazňuje, že jazyk vyjadruje duševnú kultúru každého národa, a preto *každý vzdelaný človek musí sa snažiť dokonale poznať svoj jazyk, jeho pôvod, historický vývoj, jeho miesto medzi inými, najmä pokrvnými jazykmi, jeho dnešný stav, jeho úlohy a služby v umení,*

⁸ Ripka, Ivor: Jazykovedné dielo Jána Stanislava. In Sičáková, E. et al. (eds.): Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Roč. 13. Prešov: Prešovská univerzita, 2007, s. 137.

vo vede a vo verejnom živote; má si ho pestovať ako najvzácnejší kvet. Zaiste aj preto člení túto netradičnú učebnicu – v podstate historickú gramatiku – na dve nevelmi prísne a presne vyčlenené časti („orientáciu“ priamo v texte i v obsahu navyše komplikuje nesústavná či neparitná typografia v názvoch jednotlivých častí, kapitol, podkapitol a pod.): v podtitule práce sa (v zátvorke) prezentovaná látka člení na *starý a dnešný jazyk* a *všeobecnú časť*. V čase venovanom príprave tohto príspevku sme v bibliografickej literatúre nenašli nijaký údaj o tom, že by o tejto z viacerých aspektov pozoruhodnej práci Jána Stanislava bol niekto koncom 30. rokov minulého storočia napísal recenziu. (V *Slovenskej reči* nevyšlo určite nič.) Treba pravdaže mať na zreteli zložitú vnútropolitickú situáciu, no možno to vari pripísať aj tomu, že pojem a termín *československý jazyk* bol pre viacerých slovenských lingvistov v tom čase už anachronizmom. Profesor Ľudovít Novák (1908–1992) totiž v svojom spise *Jazykovedné glosy k československej otázke*, ktorý vydala Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine roku 1935, vedecky presvedčivo vyvrátil predstavu o jednotnom československom jazyku a dokázal samobytnosť slovenčiny.

4.1 *Československú mluvicu* širšej slovenskej vedeckej societe priblížil (so značným časovým odstupom 50 rokov) profesorov starší syn PhDr. Ivan Stanislav, absolvent Filozofickej fakulty UK, v memoárovej práci *Život v slove* (1987, s. 72–76). Autor uvádza, že *Československá mluvnica* „je kompaktným lingvistickým dielom, podávajúcim vývoj nášho jazyka a zoznamujúcim s jeho súčasným stavom. Vysvetľuje jeho postavenie medzi inými jazykmi a navyše zoznamuje so všeobecnými poznatiami o jazyku. Metodologicky je *Mluvnica* dielo pokrokové. Jednotlivé jazykové zjavy nechápe oddelene, izolovane, ale vždy v ich súvislostiach, v ich dialektickej zákonitosti.“⁹ A na záver ešte jeden citát: „*Mluvnica* spôsobila rozruch. Stala sa na dlhé roky vysokoškolskou učebnicou na československých i na mnohých zahraničných univerzitách. Nahradená bola prakticky až *Dejinami slovenského jazyka*.“¹⁰

5 Stanislavova *Československá mluvnica* sa – možno aj trocha nezvyčajne, ak by sme termín *mluvnica* striktno chápali a interpretovali ako *gramatika* = *morfológia a syntax* – začína kapitolou o *fonetike*. Napísal ju vtedajší docent Bohuslav Hála (1894–1970), s ktorým autor počas svojho pražského pobytu spolupracoval. Isteže je – najmä terminologicky – poplatná obdobiu svojho vzniku. Píše sa v nej napr. o *mluvidlách*, *retoretných* (t. j. obojperných, bilabiálnych) a *tvrdopatrových* (palatálnych) spoluhláskach. V kapitole o *fonológii* (vtedy kodifikovanej s krátkym -o-) sa hovorí (v pluráli) o *fonématach* (nom. sing. je *fonéma*). V tejto časti autor prezentuje relevantné poznatky o predhistorickom systéme (sústave) hlások a predhistorickom vývoji *československého jazyka*. Doklady na jednotlivé zme-

⁹ Stanislav, Ivan: *Život v slove*, c. d., s. 75.

¹⁰ Tamže, s. 76.

ny (napr. na praslovanské skupiny *ort-*, *olt-* s cirkumflexovou intonáciou, jerové striednice, vývin nosoviek a i., majúce charakter **konštánt**) sú väčšinou „klasické“ a prežili dodnes. Termín *jer* sa používa v strednom rode.¹¹

5.1 Veľmi podrobne je spracované *tvaroslovie* (s. 50-133), ktoré na tomto fóre či pri tejto príležitosti nebudeme (aj z časových dôvodov) bližšie komentovať. Iba marginálne pripomenieme, že J. Stanislav tu napr. hovorí iba o štyroch atematických (v jeho terminológii bezpríznačkových) slovesách; vymenúva slovesá *byť*, *dať*, *jesť*, *vedieť*, ale *mať* vynecháva. Na konci tejto časti sa vysvetľuje pomer medzi češtinou a slovenčinou, ktoré sú *čiastkou veľkej západoslovanskej jazykovej skupiny* (s. 128) a uvádzajú sa (na s. 129-133) aj **konštantné** (pri iných či novších príležitostiach v zásade často opakované) **doklady** na základné rozdiely medzi češtinou a slovenčinou od „historických“ čias. Menej organicky tu však podľa nášho názoru autor uvádza aj fonologické diferencie, a to napr. rozdielne striednice za praslovanské *dj (české *mezě/mez* – slovenské *medza*), rozdielny vývin psl skupín *ort-/olt-* pod „pretiahnutou“ intonáciou (*rožeň*, *loket* – *ražeň*, *laket*) a pripomína aj ďalšie tzv. juhoslavizmy, vyskytujúce sa v slovenských nárečiach.

6 Zaujímavé konštatácie a formulácie ponúkal učiteľom a vysokoškolákom J. Stanislav v (obsahom, titulmi i „poradím“ jednotlivých kapitol či podkapitol miestami prekvapujúcej) tzv. *všeobecnej časti* svojej gramatiky (s. 133 an). Niektoré pasáže by sme radi odcitovali aj v dlhších ukážkach. Dokazujú totiž, že autor už vtedy poznal aj nižšie spomínaný *štrukturalizmus* (na s. 137 sa v odkazoch na literatúru explicitne odvoláva na *Cours de linguistique générale* Ferdinanda de Saussura) a nebolo mu cudzie ani **sociolingvistické videnie** problematiky. Na s. 133 o i. uvádza (citujeme doslovne): *Jazyk je zjav sociálny a historický, t. j. jazyk žije v spoločnosti a v čase. Bez spoločnosti a bez času niet jazyka a bez jazyka niet spoločnosti. So spoločnosťou a jazykom je úzko spojený čas a v ňom vývoj spoločnosti i jazyka. -- Ako čas plynie a spoločnosť sa v ňom mení a vyvíja, tak sa mení a vyvíja i jazyk. V každej dobe vzniká ako v spoločnosti tak v jazyku nejaký ruch, vývoj menší alebo väčší ; úplnej nehybnosti v nich niet. -- Jazykové zmeny vychádzajú z nejakého centra, ohniska, od jednotlivcov, a potom sa napodobovaním rozširujú vo veľkom alebo malom území podľa rozličných podmienok šírenia zmien (innovácií), na pr. podľa možností komunikačných, podľa zemepisného členenia kraja (v horách sa zmena šíri pomalšie, na rovinatejšom území chytřejšie), podľa politicko-administratívnych útvarov a teda podľa väčšej alebo menšej možnosti stretania obyvateľstva. Niektorý zjav pri tom prejavuje menšiu expanzitu, iný väčšiu. -- V jazyku tvorí sa systém hlások, tvarov, väzieb a slovníkových a významových zvláštností. Tento systém časom sa však môže meniť a môžu sa teda meniť hlásky (zvuky), tvary, väzby (skladba) a významy slov.*

¹¹ Ripka, Ivor: Československá mluvnica Jána Stanislava. In Kralčák, Ľubomír (ed.): Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CSc. Nitra: Filozofická fakulta UKF 2010, s. 17-24.

6.1 V slovenskej jazykovede prevláda názor, že prvou knižnou (a sústavnejšou) lexikologickou prácou je *Slovenská lexikológia 2 (Náuka o slovnej zásobe)* profesora Pavla Ondrusa z roku 1972. Faktom však zostáva, že Ján Stanislav zaradil do všeobecnej časti svojej – prvoplánovo vlastne historickej – gramatiky aj pozoruhodné výklady z lexikológie, a to najmä v podkapitolách o slovníkových zmenách (s. 140 a nasl.) a zmenách významu slov (s. 145 a nasl.) Nie je to však napokon niečo výnimočné: náuku o slove mali aj iné staršie podobné práce (napr. už prvá *Slovenská mluvnica* Jána Damborského z roku 1919) i novšie gramatiky. Kapitulu *Náuka o slovnej zásobe* (v neskorších vydaniach nazvanú *Náuka o slove*) má napr. aj známa *Slovenská gramatika* E. Paulinyho, J. Štolca a J. Ružičku z 50. rokov 20. storočia. Jej autori – podobne ako Ján Stanislav (mimochodom recenzent tohto diela) v *Československej mluvnici* – sa usilovali pripraviť text, ktorý má charakter *príručky vhodnej pre všeobecnú potrebu*.

6.1.1 V súčasnej jazykovede nie sú neznáme názory, že vývin jazyka je len súhrnom *analogií* a *anomálií*, imanentných to komponentov jazykových štruktúr. Podľa Jána Stanislava je *analogia* („napodobenie“) dôležitým činiteľom, ktorý pretvára jazyk, a je tak hybnou silou jazykového vývoja (s. 137). Konštatuje, že pôsobí *väčšinou pri tvaroch slov, t. j. v tvarosloví, ale aj v hláskosloví, syntaxi (skladbe) a sémantike (významosloví)*. *Analogická forma je forma utvorená podľa jednej alebo viacerých iných foriem v určitom pravidle. Jej základom je asociácia dvoch slov alebo dvoch tvarov tohože slova, a je to teda psychologický (z)jav. Konštantné sú aj ďalšie formulácie autora, ktorý o. i. uvádza, že analogia môže byť „poháňaná“ rozličnými činiteľmi (raz sú to fonetické zmeny, inokedy iné javy; napr. staré bohaté tvary v skloňovaní sa analogicky nahrádzajú novými najmä pôsobením rodu). „A tak časom po živých analogických procesoch, t. j. po nahradzovaní starých systémov novými, jazyk – jeho systém a štruktúra (ustrojenie) – dostáva celkom celkom novú tvárnosť (tamže).*

6.1.2 Konštantami Stanislavovej *Mluvnice* sú aj jeho výklady o slovníkových zmenách. Niektoré z nich budeme (výberovo) priamo citovať, iné iba parafrázovať. O nových slovách napísal autor o. i. napr. toto: *Každá nová idea, každý nový predmet potrebuje mať svoje slovné označenie. Veľké prevraty politické, spoločenské a kultúrne donášajú so sebou nový spôsob života, nové myšlienky a veci, a každá novota hľadá si slovný výraz. Rovnaké obohatenie slovníka prichádza s rozvojom techniky, vied a umení. Ešte donedávna nebolo u nás slov ako železnica, rušeň, lietadlo, letec, rozhlas a i.* (s. 140). Slovné novotvary označuje termínom *neologizmy*; zmeny významu slova (napr. *sedliak* 1. všeobecne poľnohospodár, roľník; 2. v niektorých spoločenských kruhoch i hrubý, sprostý človek) hodnotí ako *významové novotvary*. Učebnica zreteľne a jasne prezentuje aj problematiku cudzích slov, pričom príklady prevzatí z jednotlivých jazykov nepotrebujú nijaké korektúry. Nové výskumy *valaskej kolonizácie* (Stanislav neodôvodnene predpokladá, že sa začala už v 12. storočí), realizované v súvislosti s prípravou nadnárod-

ného *Celokarpatského dialektologického atlasu*, v celom rozsahu potvrdili výskyt autorom uvádzaných *karpatizmov* (podľa autora rumunských slov) ako napr. *bača, fujara, geleta, grúň, koliba, košiar, valach, žincica* a pod. v slovenčine (v slovenských nárečiach).

6.1.3 Okrem príkladov na priame prevzatia slov z cudzích jazykov (autor uvádza doklady najmä na prevzatia z latinčiny, nemčiny, maďarčiny, ruštiny) možno v *Mluvnici* nájsť aj výklady o tzv. nepriamych prevzatiach (na s. 145 sa píše o *prekladoch cudzích slov*), teda **kalkoch**, pričom J. Stanislav pripomína, že francúzske slovo **calque** malo pôvodný či prvotný význam *presná reprodukcia kresby*. Takými prekladmi sú napr. slová *milosrdný, podozrivý, pravdepodobný* (z lat. *misericors, suspectus, verisimilis*), *dobrozdanie, prvotriedny* (z nem. *Gutachten, erstklassig*) či aj dodnes frekventovane používaný príklad *mrakodrap* (z nem. *Wolkenkratzer* a to z angl. *Skyscraper*).

6.1.4 „*Náuka, ktorá sa zaoberá významom slov, sa volá významoslovie alebo semaziológia a často aj sémantika* (s. 145). Významy slov sa menia z rozličných (viacerých) príčin: autor uvádza podmienky a príčiny jazykové, psychologické, sociálne (spoločenské) a kultúrno-historické. Otázku „delenia“ príčin významových zmien nepokladal Ján Stanislav v rokoch koncipovania svojej *Mluvnice* za uspokojivo „rozlúštenú“. Popri psychologickom a logickom „delení“ zmien významu slov pripomína, že niektorí učitelia využívajú tiež *etiologické* delenie (t. j. delenie podľa príčin ich vzniku), pričom motivant (základový termín *etiológia*) je prevzatý z lekárskeho vied. Medzi „najmocnejších“ psychologických činiteľov zmeny významu slov patrí v prvom rade *metafora* (prenáška), ktorej výklad autor ilustruje konštantnými (a dodnes v literatúre využívanými) príkladmi typu *hrdlo fľašky, lopatky na chrbte, ručičky hodínok* a pod. Zreteľne ilustruje aj ďalšie trópy, a to *metonymiu, synekdochu, eufemizmus, hyperbolu, ironiu*.

6.2 Tézy „nesúce“ isté znaky konštant nachádzame aj v podkapitolke *Spisovný jazyk* (s. 155-157). J. Stanislav zdôrazňuje, že *pojmem jazyka je abstraktný pojem, zahrnujúci v sebe súhrn všetkých dialektov so spisovným jazykom*. Na F. de Saussura sa odvoláva pri formulovaní názoru, že *je ťažko povedať, v čom záleží rozdiel medzi jazykom a dialektom* (s. 155). Prostredníctvom práce profesora bratislavskej UK Josefa Baudiša (1883–1933) *Řeč* (Úvod do obecného jazykospytu, Bratislava 1926) poznal aj názory amerického behavioristu (germanistu) Leonarda Bloomfielda (1887 – 1949), podľa ktorého diferencie medzi ľuďmi sú podmienené prostredím a ľudské správanie sa je ovplyvnené reakciou na externé impulzy. Spisovný jazyk je podľa definície *Československej mluvnice* (a Bloomfielda) *favorizovaný dialekt*, rozšírený po území dialekticky rozlíšenom, a je to dorozumievací prostriedok medzi hovoriacimi rôznymi dialektmi, ktoré – teda dialekty, nie hovoriaci – reprezentujú menej kultúrne prostredie. *Spisovný jazyk* čiže *kultivovaný dialekt* sa odlišuje svojím gramatickým systémom od dialektu, ktorý bol jeho základom (tamže).

6.2.1 Autor v tejto podkapitole tiež vysvetľuje, prečo má spisovný jazyk byť pružne ustálený čiže stabilný, lebo *stabilita (ustálenosť) pomáha, aby bol vycibrený* (v knihe je podoba *vytriebený*). Ustálenosť jazyka si však nemožno predstavovať tak, že všetko v ňom bude naskrze pravidelné, t. j. že určitá kategória tvarov a slov *bude robená na jedno kopyto*. Ján Stanislav vyjadril názor, že toto býva často požiadavka laikov a puristov, ale je to proti prirodzenosti jazyka. (Poznamenáva, že purizmus je zdravý len vtedy, keď *stojí na vedeckých základoch*.) Upozorňuje tiež, že v dnešnom (t. j. súdobom) spisovnom jazyku treba opatrne zachádzať aj s historizmami, lebo *akže nejaký starý tvar bol v novom jazyku vytlačený, boli na to v jazyku príčiny, a tak sú tie staré, dnes neživé tvary z dnešného hľadiska novotvarmi a žiaden purista nemá právo ich jazyku vnucovať* (s. 155).

6.2.2 Relevantné sú tiež v tejto časti (kapitole) knihy prezentované názory J. Stanislava o funkciách spisovného jazyka, o funkčných rečiach a o funkčných štýloch spisovného jazyka. Podľa rozličných okolností, determinujúcich používanie jazykových prostriedkov, vymedzuje *oznamovaciú* (v odbornej reči alebo štúdií, v novinárskej i úradnej reči) a *estetickú* funkciu spisovného jazyka. Funkčné reči sú: reč 1. *hovorová* čiže *konverzačná*, 2. *pracovná* alebo *vecná*, 3. *vedecká*, 4. *básnická*. Funkčné štýly jazyka sa podľa J. Stanislava rozlišujú podľa toho, komu a ako sa píše a hovorí; tak iným štýlom sa píše správa úradu alebo do novin, iným vedecký problém pre odborníkov a iným pre laikov, inakšie sa píše intímne a inakšie verejne, inakšie sa *hovorí ústne* a *inakšie písomne*. (Koniec citátu je doslovný, aj so zjavným „skratom“ o „písomnom hovorení“.)

6.3 Veľkými a tučnými verzálami je nadpísaná kapitola *Miesto nášho jazyka medzi jazykmi* (s. 157 a nasl.; je však potrebné konštatovať, že členenie textu najmä v nej nie je typograficky dobre premyslené či zvládnuté a komplikuje orientáciu či znepriehľadňuje výklady) sa uvádza členenie indoeurópskych jazykov, znova (opakovane) sa predstavujú fakty o praslovanskom jazyku (napríklad výsledky všetkých troch praslovanských *palatalizácií*), súhrnne sa uvádzajú charakteristické znaky *staroslovienciny* a troch skupín slovanských jazykov, ukážky hlaholskej a cyrilскеj abecedy v staroslovienskom texte (pričom možno vari poznamenať, že dnešní poslucháči slovenčiny už, žiaľ, nedokážu čítať ani súčasnú ruskú azbuku, nieto cyriliku), cyrilské abecedy dnešných (cyriliku používajúcich) slovanských jazykov aj s ukázkami textov. „Záber“ Stanislavovej historickej gramatiky je skutočne obdivuhodný.

6.4 V kapitole nazvanej *Československý jazyk a jeho nárečia* (s. 177-199) Ján Stanislav najexplicitnejšie podporuje koncepciu, oficiálne presadzovanú v medzivojnovom Československu. Opäť je lepšie priamo citovať: *Československým jazykom rozumieme samostatnú jazykovú skupinu v oblasti západoslovenských jazykov, a je to súhrn všetkých nárečí od Chebu po Užhorod s dvoma spisovnými jazykmi – českým a slovenským. ... Súhrn českých nárečí so spisovným jazykom a jeho úlohami a službami čiže funkciami tvorí pojem českého jazyka a*

súhrn slovenských nárečí so spisovným jazykom a jeho úlohami tvorí pojem slovenského jazyka. Obe tieto oblasti zapájajú sa do seba ako ohnivá reťaze. Slovenská skupina ako väčšina slovanských jazykov predstavuje v hláskosloví konzervatívnejšie a v tvarosloví pokročilejšie vývojové štádium, kým vývoj českej oblasti šiel chytřejšie v hláskosloví a pomalšie v tvarosloví (s. 177). Tieto konštatácie sú v súčasnosti prirodzene už len dobovým dokumentom a svedectvom; patria medzi premenné poznatky.

6.4.1 Pri členení nárečí (vymedzovaní ich jednotlivých areálov) sa Ján Stanislav opiera o klasifikáciu Václava Vážneho, publikovanú roku 1934 v *Československej vlastivede*. Po komplexných slovenských dialektologických výskumoch metódami jazykového zemepisu, súvisiacich s prípravou *Atlasu slovenského jazyka*, je táto klasifikácia (členenie nárečí) prekonaná; je to výrazná „premenná“, a preto ju pri tejto príležitosti nebudeme podrobne prezentovať ani komentovať. Iba na ukážku uvedieme, že napr. záposlovenské nárečia sa delia na dve veľké skupiny: na *moravskoslovenské* nárečia na Morave a na *záposlovenské* nárečia na Slovensku. Obidve tieto skupiny majú mať tie isté charakteristické znaky.

7 Nijaký vedecký poznatok nezískava hodnotu tým, že ho „vlastní“ jednotlivec (jeho pôvodca); verifikovateľnú vedeckú platnosť získava vtedy, keď sa zverejní a publikovaním rozšíri v príslušnej odbornej komunite aj v širšej kultúrnej verejnosti. V nastupujúcej dobe nivelizačnej integrity, rýchleho technického dorozumievania sa ponad všetky komunitné a národné hranice, v epoche akejsi globálnej komunikácie, v ktorej sa vytráca, vyprázdňuje či znejasňuje význam slov, v laicizujúcej sa jazykovede očividne klesá záujem najmä o poznatky diachrónnych výskumov. Ich vysúvanie do submisívnej pozície oslabuje spoločenské vedomie, deštruuje hodnotovú orientáciu, pomáha negovať pozitívne domáce tradície. Mladej generácii treba preto pripomínať myšlienky a výskumné výsledky vedúcich osobností slovenskej lingvistiky. Ani jazykovedné dielo Jána Stanislava, ktorého „vlajkovú loď“ predstavujú nesuplovateľné *Dejiny slovenského jazyka*,¹² dodnes nestratilo svoju výpovednú silu a inšpiratívnosť. Záväzným východiskom a predpokladom nového (ďalšieho) cyklu vedeckého poznania v diachrónnej jazykovede je však podľa nášho názoru aj menej známa a už v dobe svojho vzniku v istom zmysle kontroverzná *Československá vlastiveda*, ktorá okrem iného predurčila prezentáciu historického materiálu v *Dejinách*. Záverečný odsek tejto knižnej práce, ktorý odcitujeme v plnom znení, je plne akceptovateľný aj v súčasnosti. J. Stanislav napísal: *Dnes je slovenčina vypestovaným, jemným spisovným jazykom. Samozrejmou povinnosťou každého Slováka je, aby si svoj spisovný jazyk ctil tým, že sa stará, aby každý jeho hovorený a písomný prejav mal dokonalú, vyberanú formu, aby každý mal správnu výslovnosť, aby skloňoval a časoval podľa gramatiky, aby upotreboval spisovné väzby, aby vyberal slová atď. Nedbalosť v reči*

¹² Stanislav, Ján: *Dejiny slovenského jazyka I.–IV.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956–1973.

a písaní svedčí nielen i neúcte k jazyku, ale aj o nedostatočnej spoločenskej výchove. (s. 213) Toto autorovo vyznanie je podľa nášho názoru **výraznou konštantou**.

Literatúra

- HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: Ján Stanislav a Praha. In: Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava 2008, s. 15-24.
- PAUL, Hermann: Principy istorii jazyka. (Prinzipien der Sprachgeschichte.) Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury 1960. 560 s.
- RIPKA, Ivor: Hermann Paul a mladogramatizmus. (Princípy histórie jazyka.) In: BraSlav 3 (2004). Ed. P. Žigo. Bratislava: Kartprint 2005, s. 17-20.
- RIPKA, Ivor: Jazykovedné dielo Jána Stanislava. In: Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Roč. 13. Ed. Ľ. Sičáková et al. Prešov: Prešovská univerzita 2007, s. 135-140.
- RIPKA, Ivor: Dejiny slovenského jazyka Jána Stanislava a slovenská diachrónna jazykoveda. In: Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava 2008, s. 8-14.
- RIPKA, Ivor: Československá mluvnica Jána Stanislava. In: Jazyk – historický fenomén. Zborník referátov z konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Kataríny Habovštiakovej, CS. Ed. Ľ. Kralčák. Nitra: Filozofická fakulta UKF 2010, s. 17-24.
- STANISLAV, Ivan: Život v slove. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1987. 248 s.
- STANISLAV, Ján: Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov. (Starý a dnešný jazyk – Všeobecná časť). Praha – Prešov: Československá grafická únia, 1938. 236 s. + mapa.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka I. – IV. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956–1973.